

II. A KÖZÉPKORI OSZTÁLY — VÁRMŰZEUM — TÖRTÉNETE

A Középkori Osztály a BTM tudományos osztályai között a legfiatalabb. Szervezetileg csak 1941, ill. 1942-ben keletkezett, bár mai feladatkörét már évtizedek óta gyakorolták, részben jogelődjei, részben egyéb intézmények, ill. személyek. Ezért vizsgálódásainkat nem kezdhetjük az osztály jogi létrejöttével, hanem foglalkoznunk kell először azon feladatok ellátásának történetével, amelyek jelenleg az osztály munkáját képezik.

A jelenlegi szervezeti szabályzat szerint az osztály két csoportra: egy régészetre és egy történetire tagozódik. Előbbi a főváros közép- és törökkori történetére vonatkozó tárgyi emléksanyag feltárásával, nyilvántartásával, feldolgozásával és ismertetésével foglalkozik, míg az utóbbi ugyanazt látja el a kéziratos (oklevelek és az azokhoz tartozó pecsétek, térképek stb.) forrásanyag tekintetében, azzal a céllal, hogy ezt a forrásanyagot forráskiadvány formájában közkinccsé tegye. Ugyanakkor a leletmentő csoporton belül felállított adattár a régészeti leleteket, a régészeti topográfia pedig ezeken kívül a nyomtatott források adatait gyűjti össze és tartja nyilván. Hogyan alakultak ki ezek a feladatkörök, mi volt a múltjuk?

A régészeti csoport munkájának alapját képező tárgyi emléksanyag legnagyobb részben ásatások, épületbontások stb. által került napvilágra. A főváros török megszállása következtében művészeti és használati tárgyak részben elpusztultak, részben föld alá kerültek, így az emléksanyag beszerzésének egyéb módozatai (vásárlás, letét, hagyaték stb.) csak kevésbé lehetségesek. A középkori emlékekkel évszázadokon át kevésbé törődtek. Míg a római emlékekre már a középkorban felfigyeltek, gyűjtötték és leírták, a középkoriakkal nem foglalkoztak. A középkori emlékek feltárása lényegében csak a múlt század elején indult meg. Itt sem beszélhetünk azonban még rendszeres, tervszerű ásatásokról. Mindössze az történt, ha véletlenül középkori régészeti leletek kerültek elő, volt már néhány régiségkedvelő és hozzáértő személy, aki a feltárt anyagot részben vagy egészben feldolgozta. Elsősorban a polihisztor Jankovich Miklós (1772—1846) érdeme volt ez, mellette később Römer Flórisnak (1815—1889) is elévülhetetlen érdemei vannak, különösen a régi Pest városfalai stb. kutatása terén. Mindennek ellenére pl. Podjebrád Katalin, Mátyás első feleségének az 1820-as években feltárt sírjából előkerült leletek, amelyeket a budai városházán helyeztek el, az idők folyamán eltűntek. A margitszigeti ásatásoknál előkerült anyag esetében valamivel jobb volt a helyzet, ezeket a Nemzeti Múzeumban helyezték el, ahol a szigeti korona ma is megvan.

A Nemzeti Múzeum megalapításával fővárosi szempontból is javult a középkori emléksanyag biztosítása. A XIX. századtól kezdve több mint egy évszázadon át a legjelentősebb ásatási anyagok őrzőhelyeként módot nyújtott arra, hogy a főváros területén előkerült tárgyak ne kallódjának el, hanem közkinccsé váljanak. Így került a Nemzeti Múzeum őrzetébe, hogy csak néhány kiragadott példát említsünk, egy bizonytalan lelőhelyű feliratos kő, amely valószínűleg Buda középkori városházát ékesítette, Óbuda közép- és törökkorban használt és 1686 táján elásott pecsétnyomói, továbbá a királyi palota területén a Hauszmann-féle

építkezés idején napvilágra került zömében reneszánsz kőanyag. Ez a gyűjtőmunka azonban esetleges volt, sem jogszabály, sem elvi célkitűzés nem kényszerítette a Nemzeti Múzeumot, hogy figyelemmel kísérje a főváros területét és az ott előkerült valamennyi tárgy megőrzéséről gondoskodjék. Ez tulajdonképpen az egyes városok — amelyek 1873-ban Budapest fővárossá egyesültek — feladata lett volna, azonban ezt a feladatkört nem gyakorolták.

Bizonyos módosulást hozott a XIX. század vége felé az „Árpád sírja” kutatás. 1879 óta erre a célra különféle ásások kezdődtek Óbuda környékén, melyek anyagi fedezetéhez már a főváros is hozzájárult. E kutatásoknak a célja sajnos részben szenzációhajhászás volt, és bár tudományos szempontból nem mondhatjuk teljesen eredménytelennek ezeket, a cél el nem érése bizonyos mértékben diszkreditálta a munkálatok további folytatását. Jellemző, hogy Tholt Titusznak az e korban végzett ásatainál előkerült vörösmárvány sirkőtöredékek nem kerültek közgyűjteménybe, hanem Tholt és örökösei magántulajdonát képezték. A múzeum csak 1935-ben szerezte meg.

Azáltal, hogy 1887-ben a főváros határozatot hozott fővárosi múzeum létesítésére, amely 1898 után végül meg is alakult, és 1907-ben a Városligetben meg is nyílt, még mindig nem történt meg a középkori anyag szisztematikus feltárása és őrzése. Volt néhány kivétel, ugyanis Kuzsinszky Bálint a Fővárosi Múzeumok első központi igazgatója 1895-ben a Mátyás-templomból származó kőfaragványokat vett át Schulektől és azokat először Aquincumban, majd a Városligeti Múzeumban helyezte el. A Városligetben megnyílt kiállítás keretei között a középkori anyag bemutatása teljesen szerves volt. A középkori kőfaragványokat mintegy díszletként alkalmazták, s ezek így a 4. számú „törökkori”-nak nevezett teremben éppúgy elfordultak, mint a 10. számúban céhládák és zászlók között. Lényeges változások csak Horváth Henrik munkássága hozott. Horváth Henrik a középkori művészettörténet kiváló kutatója, aki a Városligetben elhelyezett Történeti Múzeumnak, az Új-kori Osztály jogelődjének igazgatója volt, saját középkori vonatkozású kutatásai számára szükségét érezte a kőfaragványok összegyűjtésének, és ezért a főváros kulturális ügyosztályának támogatásával a Halászbástyán lapidáriumot létesített. A Halászbástya északi saroktoronyában helyezték el ugyanis 1902-ben a Műemlékek Országos Bizottsága által a középkori Domonkos-templom területén végzett feltárások során előkerült kőanyagot. Az 1902. évi ásásra a Halászbástyához csatlakozó várfalrendszer rendezésével kapcsolatban került sor. Az eredményes feltárás nemcsak a középkori gyűjtemény jelentős gazdagodását eredményezte a felszínre került igen magas színvonalú sirkövek és építészeti tagozatok révén, — hanem egyben új kutatási irány elindítója is volt. „Oly becses anyag van itt együtt, melyből majdnem két évszázad budai kultúrtörténetét lehet leolvasni” — írja Horváth Henrik. Irodalmi munkássága élénk tanubizonysága annak, hogy ez a művészettörténeti, várostörténeti és kultúrtörténeti szempontból is jelentős együttes valóban beszédes emléke a középkori város életének.

Horváth ehhez az anyaghoz csatolta a már eddig is a múzeum őrzetében volt anyagot, továbbá a királyi palota pincéjében őrzött és a középkori palotából származó köveket, valamint néhány időközben végzett ásás anyagát. A Halászbástyán a Középkori Köemléktár 1932-ben mint önálló kiállítás nyílt meg 367 tárggyal. Ez a 367 tárgy lett az alapja a Középkori Osztály mai gazdag, tízezrekre menő gyűjteményének. Horváth Henrik elévülhetetlen érdemeket szerzett az addig elhanyagolt kőanyag összegyűjtésével. A „Fővárosi Múzeum Köemléktárának leíró lajstroma” c. 1932-ben megjelent katalógus előszavában rámutat a gyűjtemény hézagpótló jellegére: „Szervesen beleilleszkedik az Aquincumi Múzeumban őrzött római anyag és a városligeti Fővárosi Múzeumban kiállított újkori gyűjtemény közé, kitölti a két emlékcsoport között eddig tátongott nagy űrt, és így hivatott az okcidentális kultúra folytonosságának igazolására pest-budai talajon is.” — A kiállítást a Halászbástya északi toronyának földszinti helyiségeiben és emeleti kőfolyosóján rendezték. Hangsúlyosan három épületkomplexus szerepelt: a királyi palota (aránylag kevés emlékekkel), a Nagyboldogasszony, és a Domonkos-rendi Szent Miklós-templom. Horváth Henrik teljességre törekvésének (azaz a kiállított anyag eredeti környezetbe helyezésének) dokumentumai a kiállított fényképek a város területén található „in situ” maradványokról. Ezzel

kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az 1932-ben valóban példás, mondhatni úttörő jellegű kiállítás katalógusának tanulmányozása során a mai olvasó kénytelen megállapítani, hogy a fényképek elhelyezése eléggé ötletszerű volt. És mivel H. H. a katalógus előszavában megjegyezte: „Gyakorlati és esztétikai okokból magyarázó feliratok elhelyezésétől el kellett tekintenünk...” — a fotók nem minden esetben segíthették elő a kiállítottak jobb megértését.

A teljességre és az egykori élet minél maradéktalanabb bemutatására irányuló törekvés abban is megnyilvánult, hogy Horváth nem félt megbontani a lapidárium egységét, és a pompás kőfaragványok között helyet biztosított az egyszerű emlékeknek is (cserépedények számszámok stb.).

Arról, hogy az 1932-ben megnyílt kőtár milyen nagy közönségsikerral dicsekedhetett, alább, a látogatási statisztikából nyerhetünk adatokat.

Szervezetileg a Középkori Köemléktár nem volt önálló. Mindössze a Történeti Múzeum egyik helyileg külön elhelyezett gyűjteménye volt csak, amelyet azonban a Múzeum igazgatója, majd 1935 óta a Fővárosi Múzeumok központi igazgatója tisztét is ellátó Horváth Henrik nagy szeretettel és hozzáértéssel gyarapított is (iparművészeti tárgyak, érmek, köemlékek stb.). Horváth Henriknek a köemléktár adminisztrálásában a Fővárosi Kertészethez beosztott és a Halászbástyán lakó Virágh Antal kertészeti ör volt segítségére, aki 1932-től kezdve kertészeti feladatköre mellett külön díjazás fejében tisztán tartotta a kiállítást, szedte a jegyeket, sőt állandóan figyelte az épületbontásnál előkerülő esetleges leleteket is. Később a múzeum állományába került. Horváth Henriknek 1941. január 15-én bekövetkezett haláláig a Középkori Köemléktár változatlanul a Budapesti Történeti Múzeum részeként, mint kiállítóterem és raktár szerepelt. Tervszerű szerzeményezési politikáról még nem beszélhetünk, bár Horváth Henrik mindent elkövetett gyűjteménye bővítése végett, azonban pl. az ásatások során előkerült anyag csak részben került a köemléktárba, magára a középkori vonatkozású ásatásokra pedig a köemléktárnak befolyása nem volt.

1931-ig nem is beszélhetünk lényegében tervszerű középkori ásatásokról a főváros területén. Ettől kezdve azonban Garády Sándor működése következtében a helyzet kedvezőbbre változott. Garády Sándor ny. mérnököt a polgármesteri XI. üo-a bízta meg egy-egy ásatás vezetésével, munkájáért szerény tiszteletdíjat kapott. Garády páratlan sikerű ásatásai nyomán vált először lehetővé fővárosunk középkori topográfiájának reális meghatározása. Az ásatások során felszínre került kis-leletanyag vetette meg tulajdonképpen a középkori kerámiagyűjtemény alapját.

Garády olyan objektumokat tárt fel, melyeknek nyomát addig legfeljebb írásos emlékek őrizték (Nyék, Tabán, a középkori Viziváros, Logod temploma, Gercse község temploma, a csúcshegy honfoglaláskori temető stb., stb.). Ásatásait minden esetben alapos előkészítés jellemezte (levéltári kutatások, terep-tanulmányok). Legjelentősebb kutatása — a nyéki — tervásatás volt, de számos jelentős objektumot leletmentő munkák során tárt fel (Szent Péter-templom és számos középkori házmaradvány a Vizivárosban, középkori épületek a lebontott Tabán területén, az ún. Szt. Gellért-templom a Rudas-fürdő mellett, a Szt. Lázár-templom a Bugát utcában stb.). E kutatások során sohasem a „falakat” és a „szép tárgyakat” kereste, hanem az egykori élet teljességének megismerésére törekedett. Ezért vigyázta az egyszerű mázatlan cserépedényeket éppolyan féltő gonddal, mint a királyi vadászkastély pompás reneszánsz — európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű — kőfaragványait. A maga korában szokatlan érdeklődéssel fordult a középkori mesterségek és különféle technikai berendezések felé. A budaszentlőrinci pálos kolostorban kerámiaégető-kemencét tárt fel — a Városkútnál folytatott ásatás nyomán nagy érdeklődéssel fordult a középkori vízvezetékhalózathoz kérdése felé, olyannyira, hogy ezzel külön tanulmányban foglalkozott (kiadatlan), a Csalogány utcában igen jelentős középkori fazekasműhelyt határozott meg —, külön tanulmányban foglalkozott a középkori agyagművészettel stb. Ásatásait a teljes anyag megbecsülésén túl a dokumentálás alapossága is jellemezte. (Garády munkásságának részletes feldolgozása és teljes bibliográfia: G. Sándor Mária: Garády Sándor régészeti munkássága. Műemlékvédelem, Bp. 1961. 4. sz. 217—223.). Garády működése a Nagy Lajos

igazgatása alatt álló Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet keretén belül ment végbe. A leletmentésben hűséges munkatársa, Bagyura János volt nagy segítségére. Garády anyaga a Régészeti Intézethez került. Rajta kívül azonban más külső szakember is folytatott ásatásokat ekkor a főváros területén, fővárosi pénzzel középkori vonatkozásokban. Így pl. Lux Kálmán a Kálvin utcában az óbudai királynői várat ásta. Ebben az esetben azonban a polgármester a leletanyagok a Középkori Köemléktárban való elhelyezését rendelte el.

1941-ig, Horváth Henrik haláláig, tehát még nem beszélhetünk önálló középkori osztályról. A Fővárosi Múzeumok gyűjtő fogalma alá tartozó két lényegében önálló intézményen belül folyt középkori vonatkozású munka: a Történeti Múzeum gyűjtött középkori anyagot és önálló középkori kiállítást tartott fenn, míg az ásatásokat tőle teljesen függetlenül a Régészeti Intézet végezte. Az osztály mai másik feladatköre egyáltalán nem tartozott a múzeum hatáskörébe.

Új helyzetet hozott Horváth Henrik halála. Az új központi igazgató: Nagy Lajos a Történeti Múzeum egyik munkatársát, Gerevich Lászlót bízta meg a Középkori Köemléktár (másként Kőműzeum) vezetésével, és egyben — tekintetbe véve, hogy két intézményben folyik azonos jellegű munka — a Régészeti Intézeten belül Középkori Ásatási Osztályt hozott létre, melynek vezetésével szintén Gerevichet bízta meg. Nagy Lajos úgy látszik nem akarta a két intézmény, a Régészeti Intézet és a Történeti Múzeum jogait sérteni, azonban a Gerevich személyében végrehajtott perszonálunió gyakorlatilag egy önálló középkori múzeum létrehozását jelentette. Valóban ez is volt a cél, mert a múzeum egyik 1941. május 20-án kelt havi jelentésében ez az új szerv már önállóan szerepelt: „Jelentés a halászbástyai kőműzeum és középkori ásatási osztály munkájáról, 1941 május havában.” A jelentést Gerevich mind megbízott igazgató írta alá. Ettől kezdve Gerevich a Régészeti Intézet kebelén belül „a középkori ásatások vezetőjeként” gyakorolta Garády munkája felett — legalábbis elvben — a felügyeletet. Garády felterjesztéseit ő véleményezte. Nagy Lajos intézkedését a polgármesteri hivatal is jóváhagyta és 8098/1941—I. számú rendeletével „a halászbástyai kőműzeum igazgatásával és a középkori ásatások vezetésével” Gerevichet bízta meg. A Középkori Osztály végleges alapítólevelének azonban a 220 794/1942—XI (1942. jan. 28.) számú polgármesteri határozat tekinthető, mert ezzel mentették fel a Történeti Múzeum igazgatóját a Halászbástyai Középkori Kőműzeum felügyelete alól és rendelték el a Kőműzeum átadását Gerevich részére. Ugyanezen irat arról is intézkedik, hogy az közvetlenül a Fővárosi Múzeumok Központi Igazgatósága alá tartozik. Ezáltal a Középkori Kőműzeum egyenrangú intézménnyé vált a többi fővárosi múzeummal. Gerevich ugyan a múzeumot csak megbízott igazgatóként igazgatta, és személyében a Régészeti Intézethez tartozott, ez azonban már csak formalitás volt.

Az új intézménynek kezdetől fogva határozott elvi célkitűzése volt „A Fővárosi Középkori Múzeum Budapest középkori anyagának regisztrálásával és összegyűjtésével foglalkozik... egyik célkitűzése a Budapest területén és környékén fellelhető középkori emlékek összegyűjtése a Halászbástyai Köemléktár számára.” Ennek a célkitűzésnek a múzeum eleget is tett. Az ide beosztott Garády folytatta ásatásait, azonban az új igazgató maga is végzett feltárásokat. 1941-ben kezdte meg az akkor Budapest területén kívül fekvő (ma XXII. ker.) Csut középkori falu ásatását. Ez igen jelentős feltárás volt — az első (és máig is egyetlen) középkori faluásatás a főváros területén. Az egyetlen olyan ásatás, mely a falusi környezetben élő középkori ember egyszerű életkörülményeire vonatkozólag nyújt adatokat. Felszínre került a falu temploma a körülötte elhelyezkedő temetővel, a falu számos — az utcás, soros településnek megfelelően elhelyezett — lakóháza, az itteni élet tárgyi emlékei. A temetőásatás viselettörténeti szempontból is jelentős anyagot eredményezett. Gerevich tovább állandó figyelemmel kísérte a főváros területén előforduló középkori emlékeket. E célból rendeztette és leltározhatta a Belvárosi-templomban őrzött és nem a főváros tulajdonában levő gazdag kőanyagot (Schauschek János által). Mindezen munkákhoz természetesen Gerevich és eredetileg egyetlen beosztottja Virágh Antal nem volt elegendő. Különösen felméréseknél szorultak külső segítségre, így Csemegi József és Schauschek János munkájára.

A felszabadulás után Gerevich végleg megvált a Régészeti Intézettől, és a múzeum teljes jogú igazgatója lett. A Középkori Múzeum feladatköre is megnőtt. Egyik legfontosabb új feladata a háború következtében elpusztult és megrongálódott épületekben található leletek biztosítása lett. Erre a budai közigazgatási kirendeltség 4039/1945—III. számú határozatában 1945. április 5-én kötelezte a múzeumot, és a munkák ellátásához Schauschek Jánost osztotta be segítségnek. Az így megindult kutatások a vári házak esetében nagy jelentőségű tudományos eredményekkel jártak, publikációjuk Gerevich: Gótikus házak Budán című módszertanilag is igen jelentős tanulmányában jelentek meg. A második világháború során a Fővárosi Múzeum épületei — közöttük a Halászbástya is — súlyos sérüléseket szenvedtek, így az önálló középkori kiállítás megnyitására sem volt lehetőség. Ezért a felszabadulás után elsőnek — 1946 nyarán — megnyílt „Budapest múltja” c. kiállítás a Fővárosi Múzeumok közös rendezvénye volt (a Károlyi-palotában).

A Halászbástya kiállító helyiségeinek helyreállítása után a Kőtár (a „Művelődéstörténeti Múzeum Kőtára”) 1948 májusában ismét megnyitotta kapuját. Az új kiállítás minden vonatkozásban bővebb volt elődjénél, kiállítási terület szempontjából is, — mivel berendezték a kőtár hatalmas pincéjét, melyet Gerő László még a háború alatt kiállításra alkalmassá tett. Ez mintegy megkérte a bemutatási lehetőséget (ugyanakkor megszüntették az amúgy is szűk emeleti kiállítóhelyiségeket). Jelentősen gazdagodott a kiállítási anyag is. Elsősorban a királyi palotából származó nagyszerű reneszánsz kőfaragványokkal, melyeket 1939-ben a Magyar Nemzeti Múzeum adott át 7000 pengő vételár fejében. Ezzel egyidőben került a Kőtár birtokába több sírkő is ugyanakkor a Nemzeti Múzeumból. A margitszigeti koporsó töredékeit 1940-ben adta át a MOB. Gazdagodott a gyűjtemény azokkal az emlékekkel is, melyek a budavári lakóházakon 1946—1947-ben folytatott építéstörténeti kutatások során láttak napvilágot (pl. a Táncsics utcai freskó). Bemutatásra kerülhettek már azok a sírkövek is, melyeknek az 1932-ben megnyílt kiállításon még csak a fényképe szerepelhetett. (Többek között a kultúrtörténeti szempontból igen jelentős János királyi festő sírköve, mely akkor még a Mátyás-templom homlokzati falában volt csak látható.)

A kiállítás rendezőit elsősorban didaktikai szempontok vezették. „A régi Kőtár újrendezésének célja az, hogy a legszélesebb néptétegek társadalomtörténeti ismereteihez nyújtson értékes segédeszközt.” (Patek E. Bud. Rég. XV. (1950) 420. l.)

Minden tárgyat magyarázó felirattal láttak el. Ezt következetesen végrehajtották nemcsak az újonnan rendezett pincehelyiségekben, hanem a régi kiállításon is, melynek tetemes részét érintetlenül hagyták.

A Kőtár gyökeres újrendezésére 1953-ban került sor. Ez az átrendezés teljesen felszámolta a földszinti termek korábbi zsufoltságát, — az építészeti részleteket minden lehető esetben rekonstruált formában, de legalábbis rekonstrukciós rajz kíséretében mutatták be. Az anyag szervezebb csoportosításával, térképek, alaprajzok és összefoglaló szövegek alkalmazásával kihangsúlyozta a gyűjtemény várostörténeti jellegét. Az 1948-ban megnyitott pince anyaga is felfrissítésre került, elsősorban az 1948—1951 között folytatott palotaátadások során feltárt reprezentatív köveknek a bemutatásával.

1960-ban kisebb méretű anyagfrissítésre került sor, célja az újabb eredmények bemutatása.

1961-ben az emeleti kőfolyosón „Építési technikák és építésszervezet a középkorban” c. kiállítás nyílt meg. Ennek az a célja, hogy a látogatók megismerjék a Kőtárban látható faragványok mestereinek, a középkori kőfaragóknak és építészeknek munkakörülményeit, munkamódszereit. Ezzel tulajdonképpen a kiállított emlékek kettős „reflektorfénybe” kerültek: 1. mint a középkori város életének emlékei; — 2. mint az alkotó munka termékei.

A Műemlékek Országos Bizottsága anyagi támogatásával a Középkori Múzeum még 1946-ban feltárásokat kezdett a volt királyi palota területén. 1948-tól a Magyar Tudományos Akadémia, majd a Tervhivatal támogatásával és fedezetével nagy iramban indult meg itt az ásatás. Az ásatások eredményeképpen több ezer kömlellyel és a királyi udvar életét megvilágító tárgyi emlékekkel gazdagodott a Vármúzeum. Az előkerült „in situ” építészeti részletek és a múzeum kőtárában őrzött kőfaragványok segítségével Európa egyik legjelentősebb

3. A Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeuma

középkori objektuma: a budai királyi palota vált nagy vonalakban rekonstruálhatóvá. A gótikus kőanyagot a közép-európai királyi építkezések legjavához, — a reneszánsz faragványokat pedig az itáliai reneszánsz kiemelkedő alkotásaihoz fűzi szoros kapcsolatot. A gazdag kis-leletanyag a budai iparosok fejlett mesterségbeli tudásának és Buda szerteágazó kereskedelmi kapcsolatainak dokumentuma. A kis-lelet gyűjtemény legjelentősebb csoportja a kályhacsempe-anyag, melynek mind mennyisége, mind formagazdagsága és magas színvonalú technikája világviszonylatban is egyedülálló.

A Középkori Múzeum munkája azonban nem merült ki kizárólag a palotai ásátásokban. Részben más helyen is végzett régészeti feltárásokat, részben pedig az ásátási eredmények tudományos feldolgozása szükségessé tette különféle segédgyűjtemények létesítését is. Feladatkörének bővítését szolgálta, és ebben már a felszabadulás utáni új modern történelemszemlélet hatása figyelhető meg, a kultúrtörténetileg fontos emlékek gyűjtésének megkezdése. 1947-ben a múzeum célját így határozták meg: „Célja a Budapest középkorára vonatkozó régészeti és művelődéstörténeti emlékek gyűjtése, a fővárosi középkori emléktanyag feltárása és tudományos feldolgozása.”

Természetesen erre a munkára a múzeum eredeti elhelyezése nem volt elegendő. A Halászbástyán nem volt mód hivatali helyiségek létesítésére, és ezért Vas Zoltán polgármester 1945. augusztus 31-én 223 129/1945-XI. számú határozatával elrendelte a volt budai városháza műemléki helyreállítását, és az épületet a Székesfővárosi Középkori Múzeum elhelyezésére jelölte ki. (A Középkori Múzeum, később Művelődéstörténeti Múzeum, majd Vármúzeum.) A palotaásatás gazdag anyaga került bemutatásra a helyreállított múzeumépületben, az 1952 decemberében megnyílt „Budai vár” c. kiállításon. — A kiállítás átrendezésére 1959-ben került sor, ezt az indokolta, hogy számos újabb jelentős lelet került a múzeum birtokába, valamint az ásátási anyag tudományos feldolgozása során számos új kutatási eredmény született, mely lehetővé tette a kiállítás felfrissítését. Az újjárendezett kiállítás — az anyag bővítésének megfelelően „Buda a középkorban” címmel nyílt meg.

1963-ban a megnövekedett várostörténeti érdeklődés és a megnövekedett igények kielégítésére kisebb átrendezés után újabb szempontokkal gazdagodott a „Buda a középkorban” c. kiállítás.

1958-ban Mátyás király trónralépésének 400 éves évfordulójáról a Vármúzeum kis-méretű (1 terem), de erősen látogatott kiállítással emlékezett meg.

Néhány szót a múzeum kiállítási látogatottságáról:

Halászbástya		Vármúzeum	
1932	5 411 látogató	1952	2 083 látogató
1933	9 528 látogató	1953	69 888 látogató
1934	14 614 látogató	1954	46 207 látogató
1935	14 554 látogató	1955	36 835 látogató
1936	14 815 látogató	1956	33 690 látogató
1937	13 181 látogató	1957	31 318 látogató
1938	12 339 látogató	1958	40 067 látogató
1939	10 203 látogató	1959	24 670 látogató
1940	8 082 látogató	1960	16 252 látogató
1941	9 372 látogató	1961	29 100 látogató
1942	8 537 látogató		
1943	2 365 látogató		
1944—1946	zárva		(Virágh Antal statisztikája)
1947	492 látogató		
1948	8 004 látogató		
1949	12 359 látogató		

A Várnegyed újjáépítésével kapcsolatban (1957-től) a Vármúzeum jelentős feladatot kapott. Megbízták a zömében középkori eredetű lakóházak műemléki helyreállítását megelőző építéstörténeti kutatások elvégzésével. Ezzel a munkával a múzeum nemcsak a helyes műemléki helyreállításokat segítette elő, hanem a kutatások eredményei a várostörténet számos problémájának tisztázásához is hozzájárulnak.

Az utóbbi évek legjelentősebb tervásatásai: a margitszigeti domonkos kolostor további feltárása, — újabb kutatások a budaszentlőrinci pálos kolostor területén, — Nyéken — a pesthidegkúti Gercsén, — a vízvárosi Szent Péter-templom helyén — a Várnegyed területén a Színház u. 5—7. sz. alatt (a budai pasa palota), a Tánacsics Mihály u. 9. sz. telken, a középkori Mária Magdolna-templom területén stb. Ezekon kívül a múzeum leletmentései során feltárásokat végez és értékes várostörténeti adatokat gyűjt az építkezési munkákkal kapcsolatban; így a belvárosi foghíjak beépítésével kapcsolatban a pesti középkori városfal maradványainak feltárása, az Erzsébet-híd építésével egyidőben kutatások a pesti és budai hidfő mellett, értékes eredményekkel járó kutatások az óbudai területrendezéssel és a vízvárosi foghíjak beépítésével kapcsolatban stb.

Az osztály másik feladatköre, amit ma a történeti csoport végez, alapjában véve még hosszabb múltra tekint vissza, mint a régészeti csoporté, azonban ezt a feladatkört a múzeum csak a legutolsó időben vette át. A középkori Buda és testvérvárosai levéltárának pusztulása miatt a város történetére vonatkozó okleveleket csak fáradtságos munkával, idegen levéltárakból lehet összegyűjteni. Erre az első kísérletet Pothradzky József a főváros múltjának egyik szorgalmas kutatója tette meg. A múlt század közepén egy hatalmas budapesti oklevéltárat állított össze, amely azonban kéziratban maradt. A főváros érezte az oklevéltár összeállításának szükségességét és ezért amikor 1876. december 27-én Budapest főváros közgyűlése megbízta Salamon Ferenc történészt (akit Pest városa már 1870-ben Pest története megírásával megbízott), hogy dolgozza fel a főváros történetét, köteleességévé tette a vonatkozó kútfőanyag összegyűjtését és kiadását is. Salamon a megbízásnak csak részben tett eleget. Műve középkori kötetei (II. és III. kötet) 1885-ben jelentek meg, azonban ez a munka sem volt teljes, csak Mátyás haláláig jutott el. A kútfők kiadását nem végezte el. Salamon munkája minden érdeme mellett (ma is egyetlen feldolgozása még Budapest középkorának) már megjelenése pillanatában elavultnak volt tekinthető, amint erre Tagányi Károly és Némethy Lajos bírálati már akkor rámutattak. Az oklevéltár ügyét Csánki Dezső, az Országos Levéltár főigazgatója karolta fel. Csánki kora legnagyobb helytörténész, helytörténeti kutatásai során elyszeretettel foglalkozott fővárosi témákkal, és így mindenki másnál jobban érezte, hogy milyen nehézségekkel jár a középkori forrásanyag összegyűjtése különféle levéltárakból. 1911. március 28-án emlékirattal fordult a Fővárosi Tanácshoz, amelyben javasolta, hogy a Tanács gyűjtse össze és adja ki a fővárosra vonatkozó középkori okleveleket. Véleménye szerint ennek a munkának a megjelenésével pótolni lehetne a főváros elpusztult középkori levéltárát. Az akkori Közművelődésügyi Osztály vezetője Wildner Ödön dr. tanácsnok felkarolta Csánki tervét, és ezért 13 494/1912-XIV. szám alatt előterjesztést tett a Tanácsnak. A Tanács az előterjesztést elfogadta, és 1912. február 14-én tartott közgyűlésén 235/1912. K. Gy. szám alatt határozattá emelte, és a munka végzésére az anyagi fedezetet biztosította. Az okleveles anyag összegyűjtésével Csánkit bízták meg, aki több, zömében országos levéltári kutató segítségével kezdte meg a munkát. Munkájáról évente beszámolt egy, az akkori Magyarország legkiválóbb szakembereiből álló bizottságnak. A bizottság tagjai többek között Thallóczy Lajos, Békefi Remig, Fejérpataky László, később Domanovszky Sándor, továbbá a város részéről egy-két városi tisztviselő, illetőleg bizottsági tag, mint pl. Harrer Ferenc. A munka 1924-ben már befejezéshez közeledett, mindössze néhány levéltár átvizsgálása volt hátra. A munka kiadását mégiscsak 1934-ben Csánki Dezső halála után határozták el (Csánki 1933-ban halt meg), és a sajtó alá rendezést Gárdonyi Albertre, a főváros akkori főlevéltárnokára bízták. Gárdonyi részben Csánkinál bővebb szempontok alapján dolgozván megállapította, hogy a Csánki-féle gyűjtés nem teljes. Ezért kiegészítéseket végzett, és így az 1936-ban megjelent első kötet többet tartalmazott, mint Csánki eredeti gyűjtése. Való-

színűleg ez akadályozta meg, hogy a kötetek kiadása tovább folyamatosan haladjon. A kézirat anyagát az 1936-ban újból megindított Budapest történeti feldolgozás munkatársai kapták kézhez feldolgozás céljaira. Ugyanekkor megindult a térkép-, veduta-, érem-corpus és a bibliográfia feldolgozása is. Sajnos a Csánki-féle gyűjtemény javarésze 1945-ben elpusztult, és így újra kellett a kutatást kezdeni.

Amikor 1953-ban a Fővárosi Tanács újból elhatározta, immár harmadszor Budapest története megíratását, ismét át kellett nézetni a teljes Magyarországon található középkori okleveles anyagot Budapest története szempontjából. A munka 1954-ben Mályusz Elemér professzor irányításával indult meg, és 1959-ig a teljes magyar és az addig filmen Budapestre érkezett külföldi levéltári anyagot átnézték, úgyhogy ennek az anyagnak forráskiadvány számára való feldolgozása immár lehetővé vált. 1959-ben meg is indult a munka, 6 kutatóval, közöttük kettő a BTM munkatársa volt. Miután azonban erre külön megbízást nem kaptak, a külső kutatók fokozatosan lemorzsolódtak.

Az 1961-es szervezeti szabályzat kiadásával megalakult történeti csoport feladatává lett az oklevéltár elkészítése, amely a legmodernebb forráskiadási elvek szerint a történeti csoport kapacitásától függően az 1960-as évek végén jelenhet meg.

1957-ben a múzeum, mivel már az alapító okirata is a múzeum kötelességévé tette a pecsétanyag összegyűjtését, ez pedig csak a teljes levéltári anyag gondos átvizsgálásával történhetik meg, a Múzeum státusába vette dr. Kumorovitz Lajos professzort, a történettudományok doktorát, aki immár több mint két évtizede (1939 óta) oklevéltani, heraldikai és pecsétani kutatásokat végez a pecsétek korpuszának összeállítása céljából. Ez a munka jelenleg is folyik.

A Vármúzeum személyi állománya 1963-ban: 1 osztályvezető, 2 csoportvezető, 5 tudományos kutató, 4 restaurátor, 2 műszaki munkaező, 1 fényképész, adminisztratív és fizikai kiegészítő személyzet.

LÓCSY ERZSÉBET — KUBINYI ANDRÁS

III. AZ ÚJKORI OSZTÁLY — KISCELLI MÚZEUM — TÖRTÉNETE

A múzeum története, a Budapesti Történeti Múzeum egészének keletkezéstörténetével szorosan összefügg. 1934-ig tulajdonképpen nem beszélhetünk a Budapesti Történeti Múzeum külön osztályairól, hanem mint a múzeum akkori neve is mutatja: Fővárosi Múzeumról, majd Budapest Székesfőváros Történeti Múzeumáról, mint heterogén műtárgycsoportok gyűjtőfogalmáról kell szólnunk.

A Fővárosi Múzeum alapját — mint a régészeti osztályok előbbieken már ismertett történetéből kitűnik — az aquincumi ásatások képezték.

A régészeti anyaggyűjtés mellett az egyéb várostörténeti dokumentumok gyűjtésének alapját veti meg 1887-ben Lanfranconi Enea, olasz származású mérnök, azzal, hogy városképgyűjteményének 332 darabból álló, budapesti tárgyú részlegét a fővárosnak ajándékozza. A gyűjtemény túlnyomó része metszet (látképek, térképek), és L. Rohbock néhány ecsetrajza. Az első és második „kötet”-ben találjuk Buda legrégebbi ismert látképét: M. Wolgemut fametszetét, amely 1493-ban H. Schedel Világkrónikájában jelent meg, a Braun—Hogenberg-féle földrajzi műben megjelent rézmetszetű látképet Budáról (1572), J. Sibmacher vedutáit, Zimmermann, Merian, Nypoort látképeit, hogy csak a jelentősebbeket említsük a visszafoglalás előtti korból. Az 1684. és 1686. évi ostromképek fontosabb lapjainak mesterei Hallart, R. Hoghe, ifj. Merian. A Lanfranconi-gyűjtemény harmadik csoportja az 1686—1830 között megjelent látképeket tartalmazza, köztük a Gelinek-féle vízfestmény alapján készült Tischler-rézkarc igen ritka példányával, amely a magyar korona Bécsből Budára érkezését ábrázolja 1790-ben.

Ebben a csoportban vannak Kunike litográfiai is J. Alt rajzairól. A IV. csoportban találjuk Vasquez térképsorozatát (1837), Kuwasseg aquatintáit és Th. Glatz néhány tollrajzát, amelyek közül ipartörténetileg igen értékes az óbudai hajógyár dokkjáról készült ábrázolás. Az V. csoportban R. Alt 1845-ben megjelent harminckétlapos látképsorozata volt, néhány életkép az 1840-es évekből, végül Buda 1849. évi visszafoglalásának egyik jelenete és térképe. A szabadságharc egyéb ábrázolásai, valamint a fent említett Rohbock-féle veduták a VI. „kötet”-ben pótlékként szerepeltek. A Lanfranconi-gyűjtemény külön hat csoportban való kezelése sem történetileg, sem múzeológiaiilag nem volt indokolt, ezért azt 1900-ban tanácsi határozat alapján a múzeum gyűjteményébe olvasztották (1899-ig a Fővárosi Levéltárban tárolták).

1899-ben a múzeum előtörténetének új fázisa kezdődik, a gyűjteményt ugyanis az 1885. évi Országos Kiállítás képzőművészeti pavilonjában helyezik el. A múzeum gyűjteménye ekkor már magában foglalja az ezredévi kiállítás fővárosi pavilonjában kiállított tárgyakat, amelyek zömében igen értékes makettek (királyi palota terve, városrészletek, Bazilika), tervrajzok, térképek és néhány képzőművészeti alkotás, köztük Benczur „Buda visszafoglalása”-val. Toldy László főlevéltárnok 291 darabból álló fényképgyűjteményének